ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ У СФЕРІ ФАХОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Алла КАПУШ (Київ, Україна)

У статті розглянуто типові проблеми при подоланні лінгвоетнічного бар'єру у сфері фахової комунікації. Аналізується обумовленість соціальними та культурними чинниками інформації, яку можуть містити окремі мовні одиниці у спеціальних текстах.

The article concerns the typical linguistic ethnic barrier problems in the sphere of profession communication. It points at the definite language units in the specialized texts and their social and cultural information peculiarity dependence.

Проблема детермінованості мовних явищ особливостями певного етносу як носія певної культури традиційно належить до ключових напрямів лінгвістичних досліджень. Сучасне трактування поняття «культура» є досить широким, оскільки під культурою сьогодні прийнято розуміти не лише сукупність матеріальних та духовних досягнень цивілізації, але і характерні ознаки явищ, притаманних всім сторонам буття та свідомості етнічної спільноти. Культура – це сукупність усіх форм діяльності суб'єкта у світі, заснована на системі установок та приписів, цінностей і норм, зразків та ідеалів, це спадкова пам'ять колективу, яка «живе» лише в діалозі з іншими культурами [4: 17]. Мова як знаряддя вербальної комунікації є найважливішою частиною культури, тому всі особливості її структури та функціонування можуть вважатися проявами культури відповідного мовного (або етнічного) колективу [1: 69]. Такі особливості можуть мати місце на різних рівнях мовної системи та у різних комунікативних ситуаціях.

Результати лінгвокультурологічних та соціолінгвістичних досліджень є важливим внеском у створення теоретичних засад сучасного перекладознавства та формування професійної компетенції перекладача-практика, оскільки перекладач, як відомо, є посередником не лише між носіями різних мов, але і представниками різних культур. Діяльність перекладача спрямована на подолання ***лінгвоетнічного бар'єру*****,** по обидві сторони якого комунікантів розділяє не лише відсутність спільної мови, але і те, що пов'язують з поняттям етносу: відмінності в культурах та національній психології, недостатня поінформованість у питаннях поточного життя чужої країни тощо [2: 12].

Прояви лінгвоетнічного бар'єру присутні і у процесі фахової комунікації, оскільки, незважаючи на те, що основними її ознаками є використання термінології відповідної галузі та оформлення текстів у відповідності до норм певної мови, такі тексти є тісно пов'язаними з історією, соціальним та культурним контекстом життя комунікантів. Не існує жодної галузі спеціальних знань, яка не визначалася, хоча б частково, специфікою культури відповідного етносу.

Писемна та усна фахова комунікація у надсучасному та глобально зорієнтованому індустріальному суспільстві спрямована на організацію набутих знань та обмін ними. Швидкий технологічний розвиток, соціальні та економічні зміни, внаслідок яких відбувається глобальний обмін знаннями та інформацією, послугами, у тому числі економічного характеру, технологіями в галузі освіти, досягненнями науки і техніки, соціальними завоюваннями та знаннями, зумовлюють інтенсивний контакт та взаємодію культур, які поряд із специфічними, унікальними особливостями можуть мати і спільні риси, що їх об'єднують. Одним із найважливіших каналів взаємозв'язку між культурами є переклад, тому вивчення культурної обумовленості вербальної комунікації у професійній діяльності сприяє в кінцевому результаті вирішенню таких практичних завдань як уникнення або ж усунення конфліктів у фаховому середовищі, недопущення невдач при реалізації спільних проектів, ліквідація упереджень та стереотипів у міжкультурному спілкуванні.

До перекладацьких проблем у процесі фахової комунікації потрібно віднести такі особливо «культуроносні» явища як безеквівалентна лексика, лакуни, фразеологічні одиниці, символи, метафори, мовленнєва поведінка, мовленнєвий етикет тощо. У лінгвокультурології виділяють, зокрема, такі поняття, за допомогою яких у мовних одиницях може бути представлена культурна інформація: культурні семи, культурний фон, культурні концепти та культурні конотації [4: 48].

Перекладачу відведена роль "посередника" між двома соціокультурними спільнотами: він повинен виявити значення національно-маркованих лексичних одиниць, сформоване у

свідомості носіїв однієї мови і детерміноване національними особливостями однієї культурної традиції, і представити його в тлумаченні, розрахованому на сприйняття іншомовним комунікантом, "обтяжене" іншою національною традицією [5: 407].

Перекладач повинен, таким чином, крім знання спеціальної лексики, володіти знаннями про соціокультурний фон партнерів по комунікації, автора та адресата тексту, який має бути перекладений, оскільки без цього можуть виникати непорозуміння та втрати на рівні змісту висловлювання. Так, автори сучасних німецьких текстів часто експліцитно чи імпліцитно включають до них фонову інформацію про новітню історію Німеччини, яка відзначалася радикальними змінами в суспільній дійсності країни – об'єднання Німеччини у жовтні 1990 року, досягнення економіки, вдосконалення соціальної системи, членство в ЄС, міграційна політика.

Соціокультурні чинники відіграють вирішальну роль при формуванні фонових знань, які роблять можливим правильну інтерпретацію образних висловлювань у спеціальних текстах. Так, заголовок газетної статті *"Kranich in Absturzgefahr"* (досл.: журавель у небезпеці падіння) можна правильно зрозуміти і перекласти тільки володіючи фоновою інформацією про те, що логотипом авіакомпанії «Люфтганза» є журавель.

Активність жіночого руху за гендерну рівність у німецькому суспільстві спричинила виникнення слів – нейтральних та термінологічних, іноді частково емоційно забарвлених та експресивних. Потрібно враховувати, що значення таких термінів як *die Emanzipation* та *der Feminismus* дещо відрізняються в німецькій та українській мовах, оскільки відмінними були і соціальні передумови виникнення цих явищ в обох суспільствах, а відносно новий термін *der Sexismus* перекладається як «дискримінація за статевою приналежністю», «гендеризм». В результаті фемінісititчного руху офіційна номенклатура поповнилася жіночими відповідниками ряду назв професій та посад: *die Analystin, die Managerin, die Dekanin.* Встановлюється симетрія і у словах з фінальним компонентом *–frau*, пор., напр.: *der Fachmann/die Fachfrau*, *der Staatsmann/die Staatsfrau, der Kaufmann/die Kauffrau*. Вимога щодо обов'язкового вживання форм жіночого роду у німецькому офіційному слововжитку закріплена законодавчо. Якщо говорити про фахову комунікацію, такі назви можна умовно вважати ***безеквівалентною лексикою***, оскільки їхні відповідники жіночого роду в українській мові відсутні і замість них вживаються або форми чоловічого роду, або форми типу *жінка-міністр, жінка-дипломат.* Винятком, мабуть, є лише запозичені і вже поширені іменники *бізнесвумен* та *бізнес-леді.* Українські ж іменники типу *вчителька, лікарка* мають відтінок розмовної мови.

Важливим для перекладача є володіння інформацією про, так звані, ***прецедентні імена***, пов'язані із загальновідомими для представників даної нації текстами, ситуаціями та ключовими концептами культури, напр., Мартін Лютер, Йоганн Гутенберг, Альбрехт Дюрер та ін. Для сфери фахової комунікації в економіці та політиці до таких імен належать Конрад Аденауер, Людвіг Ерхард, Гельмут Коль та ін.

Імена відомих особистостей входять і до складу фразеологізмів, переклад яких без наявності соціокультурних знань є неможливим, напр.: *nach Adam Riese* – за всіма правилами арифметики; абсолютно точно; *букв.* за Адамом Різе (Адам Різе – відомий в XVI ст. в Німеччині укладач підручників з арифметики); *frei nach Knigge* – за правилами хорошого тону (А. фон Кнігге – письменник XVIII ст., автор широко відомої свого часу в Німеччині книги "Über den Umgang mit Menschen", у якій викладалися правила хорошого тону) та ін. [3: 116]. Дана власна назва зустрічається у складі сучасних композитів: *Manager-Knigge* – збірка правил професійної поведінки менеджера. Національно-культурний компонент семантики властивий також деяким антропонімам, напр.: *Otto Normalverbraucher*, *Monika Musterfrau, Tante-Emma-(Laden)*.

До складу спеціальної лексики різних галузей знань входять ***метафори,*** які є своєрідним інструментом осмислення і мовного освоєння оточуючого світу, засобом оформлення реальності. Метафора відображає фундаментальні культурні цінності, ґрунтуючись на культурно-національному світобаченні. В основі образної номінації метафори лежать асоціативні зв'язки, що відображаються в конотативних ознаках і несуть дані про побутово-практичний досвід та культурно-історичні знання даного мовного колективу. Тому такі

метафори належать до лексичних одиниць, переклад та інтерпретація яких потребує спеціальних фонових знань, напр.: *Persilschein* (Persil – назва миючого засобу) – виправдальний документ.

Кожен етнос має свою, так звану, ***«кольорову картину світу»,*** у якій кольори, їх відтінки або комбінації можуть мати певні символічні значення, напр., кольори національного прапора, священні кольори, колір жалоби тощо. Ця культурно обумовлена специфіка значення кольорів також може бути проблемою при перекладі. Поряд із виразами, у яких кольорова семантика є зрозумілою для представників різних культур (пор.: *blauer Helm, Rotes Buch, die Grünen, gelbe Seiten*) існує достатньо прикладів, у тому числі і в спеціальній лексиці, коли символіка якогось кольору є характерною лише для однієї з культур, які вступають у контакт. Наприклад, у німецькій мові: *in den roten Zahlen sein, rote Zahlen schreiben* – мати фінансові втрати, збитки; *schwarz arbeiten* – працювати нелегально; *blauer Brief* – лист від роботодавця із повідомленням про звільнення.

Кольорова символіка, як відомо, набула особливого значення у новітньому українському історичному, політичному та соціокультурному контексті: прикметники *помаранчевий, біло-блакитний* або *біло-синій*, *біло-червоний* набули інших семантичних та конотативних відтінків. Пор.: у німецькому культурному просторі прикметник *біло-блакитний* може асоціюватися з кольорами баварського прапора.

Для кожної мови та культури характерне виникнення специфічних ***конотацій*** – закріплення асоціативних ознак у значенні слова. Культура проникає у мовні знаки через асоціативно-образні основи їх семантики та інтерпретується через виявлення зв'язку образів із стереотипами, еталонами, символами, міфологемами, прототиповими ситуаціями та іншими знаками національної культури. Саме система образів, закріплених у семантиці національної мови, є зоною зосередження культурної інформації у природній мові. Співвіднесення з тим чи іншим культурним кодом складає зміст культурно-національної конотації [4: 56]. Культурна конотація окремих мовних одиниць може надавати культурнозначиму маркованість усьому тексту, в якому вони вживаються. Цей процес культурно-національний, тому у різних народів одні й ті ж назви можуть мати дуже відмінні конотації. При перекладі таких одиниць тексту може виникати ситуація семантичної неконгруентності, оскільки культурно-національні або ідеологічні конотації при, наприклад, дослівному перекладі можуть викликати у адресатів неправильні або небажані асоціації, що призведе до спотворення змісту висловлювання.

Вибір мовних засобів під час фахової комунікації може залежати від ситуації спілкування та її учасників. Якщо у писемному мовленні використовуються головним чином нормативні одиниці фахової лексики, іншомовні відповідники яких можна знайти у спеціальних словниках, то при усному спілкуванні фахівців часто використовується лексика, що належить до професійних ***жаргонів***. Напр.: *Doku* замість *(technische) Dokumentation, Spritzer* замість *Spritzgußmaschine* тощо. Для вирішення свого завдання перекладачу, таким чином, бажано мати також знання цієї частини спеціальної лексики в обох мовах.

Невід'ємною складовою ділової комунікації є ***мовленнєвий етикет***. Картина світу, як відомо, не лише відображається у мові, але й, впливаючи на мовців, диктує правила та особливості мовленнєвої поведінки. Так, порівнюючи традиції українського та німецького мовленнєвого етикету, потрібно відмітити, що в українській мові деякі типові кліше, що використовуються, наприклад, при привітаннях та побажаннях, є значно поширенішими, ніж в німецькій мові, Тому при перекладі це може викликати здивування або запитання, оскільки текст перекладу є значно довшим або, навпаки, коротшим – в залежності від того, на яку мову здійснюється переклад, ніж текст оригіналу. (У даному випадку ми не говоримо про необхідні у багатьох ситуаціях пояснення реалій, які вимушений робити перекладач, щоб досягти адекватності перекладу).

Окремим важливим моментом є дотримання прийнятих офіційних норм по оформленню ділової кореспонденції. Політично коректним є також вживання форм типу *StudentInnen, KollegInnen,* якщо це відповідає очікуванням адресатів тексту перекладу.

Відмінності у використанні мовних засобів носіями мови можуть бути пов'язані і з впливом ***територіального чинника*** – проживанням носіїв однієї і тієї ж мови у різних

країнах, що призводить до утворення її національних варіантів, або у різних регіонах однієї країни. Відмінності можуть бути зумовлені і впливом традицій офіційної риторики у державах з відмінним суспільно-політичним устроєм. Як показує практика, традиції стилю написання науково-технічних текстів у країнах Східної Європи, тобто, у країнах колишнього соціалістичного табору, і сьогодні помітно відрізняються тенденцією до числених пояснень, подробиць та громіздких формулювань. На противагу цьому німецькі тексти є значно простішими, конкретнішими та коротшими [7: 215].

Спеціальні мови використовують можливості одиниць загальнонародної літературної мови, у тому числі й концепти, які мають культурно обумовлену специфіку. Одночасно з цим лінгвісти називають вплив спеціальних мов на загальновживану частину словникового складу сучасної німецької мови однією з визначальних рис розвитку лексико-семантичної системи. Притік спеціальних термінів, метафор, запозиченої лексики у загальновживану частину словника, насамперед зі сфери техніки, спорту та військової справи, дозволяють критикам говорити про технізацію, мілітаризацію та тенденцію до домінування спортивної тематики у мові. Цікавим у цьому відношенні є той факт, що взаємовпливи спеціальних мов та національної літературної мови виявляються у специфічно регіональному домінуванні у слововжитку мовців лексики з певної галузі знань, що обумовлено впливом екстралінгвістичних чинників. Так, наприклад, у Рюссельсхаймі та Вольфсбурзі переважає лексика автомобілебудування, а в Людвігсхафені, Франкфурт-Хехсті та Леверкузені дуже поширеною є термінологія хімічної промисловості.

Актуальні події у житті мовного колективу, напр., світова фінансова криза, газовий конфлікт між країнами, чемпіонат Європи з футболу викликають тимчасове домінування певної фахової лексики у слововжитку мовного колективу, яке з психологічних, економічних та політичних причин постійно змінюється у зв'язку із переміщенням інтересів суспільства на інші теми. Таким чином, цю лексику можна розглядати як своєрідний соціокультурний документ про психологічний стан та цивілізаційний рівень розвитку мовної спільноти на певному етапі [6: 165].

Культурна компетенція перекладача не повинна обмежуватися знанням окремих фактів, важливо розуміти вплив однієї культури на іншу та враховувати цей чинник при перекладі. Це стосується і впливу на його власну культуру. Лише знаючи з власного досвіду, як культурні особливості одного етносу можуть сприйматися і впливати на представників інших культур, можна навчитися враховувати міжкультурні особливості у процесі фахової комунікації та обирати правильну стратегію перекладу.

Дана проблематика видається актуальною для сучасного українського суспільства, яке перебуває на етапі свого становлення, створення нової культури, відродження традицій, інтеграції у світові глобальні процеси. Не зважаючи на процеси глобалізації, питання соціокультурних та лінгвокультурних чинників завжди є актуальним, оскільки в межах однієї держави може існувати кілька різних культур, а для будь-якої мовної спільноти до того ж характерна стратифікація за рядом ознак: віковою, гендерною, професійною тощо. Тому кожен з описаних аспектів перекладу спеціальних текстів потребує подальшого дослідження та уваги з боку лінгвістів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
2. Латышев Л.К. Технология перевода. Уч. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз.). – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 278 с.
3. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку. – М: Высшая школа, 1991. – 172 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Муравлёва Н.В. Австрия. Лингвострановедческий словарь. – М.: Метатекст, 1997. – 415 с.
6. Fluck H.-R. Fachsprachen: Einführung und Bibliographie. – Tübingen; Basel: Francke, 1996. – 361 S.
7. Stolze R. Die Fachübersetzung. Eine Einführung. – Tübingen: Narr, 1999. – 278 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Капуш – доцент кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: лексикологія сучасної німецької мови, перекладознавство, соціолінгвістика, лінгвокультурологія.